ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА, КРИМІНОЛОГІЇ ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА

БЕРДНІК І. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінального права
та кримінології
*(Чернігівський національний
технологічний університет)*

УДК 341.48:349.41

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ОХОРОНА ВОДНИХ РЕСУРСІВ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ, КАЗАХСТАНУ, ГРУЗІЇ ТА АЗЕЙБАРДЖАНУ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Стаття присвячена аналізу кримінального законодавства України, Казахстану, Грузії, Азейбарджану щодо порушення правил охорони вод, забруднення моря, а також незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом, порушення правил використання, експлуатації та охорони водних ресурсів як невід'ємних елементів навколишнього природного середовища.
Ключові слова: *кримінальне законодавство, вода, водний об'єкт, охорона вод, засмічення вод, забруднення вод.*

Статья посвящена анализу уголовного законодательства Украины, Казахстана, Грузии, Азербайджана относительно нарушения правил охраны вод, загрязнение моря, а также незаконного занятия рыбным, звериным или другим водным добывающим промыслом, нарушения правил использования, эксплуатации и охраны водных ресурсов как неотъемлемых элементов окружающей природной среды.
Ключевые слова: *уголовное законодательство, вода, водный объект, охрана вод, засорения вод, загрязнение вод.*

The article is devoted to the analysis of the criminal legislation of Ukraine, Kazakhstan, Georgia, Aizebarjan for violation of the rules of water protection, pollution of the sea, as well as illegal fishing or hunting or any other sea hunting industry, violation of the rules of use, exploitation and protection of water resources as an integral part of the natural environment.
Key words: *criminal legislation, water, water object, water protection, littering of water, pollution of water.*

Вступ. Актуальним і необхідним є ретельне вивчення і аналіз кримінально-правової охорони водних ресурсів у різних країнах світу. Питання збереження водних ресурсів понад століття не втрачає своєї актуальності на світовій арені. Сучасна міжнародна практика є одним із основних чинників, які впливають на формування як норм національного кримінального законодавства, так і законодавства європейських країн.

Проблеми кримінально-правової охорони водних ресурсів за законодавством закордонних країн були предметом дослідження в роботах таких вчених, як: С.Б. Гавриш, В.К. Матвійчук, М.І. Мельник, В.М. Присяжний.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз кримінального законодавства України, Казахстану, Грузії, Азейбарджану в частині кримінально-правової охорони водних ресурсів.

Результати дослідження. Кримінально-правове законодавство України щодо охорони водних ресурсів має багато спільних рис із нормами, якими визначено кримінальну відповідальність за порушення правил охорони водних об'єктів у країнах Співдружності Незалежних Держав (далі – СНД), зокрема, в Азербайджанській Республіці, Грузії та Республіці Казахстан. Проте є і суттєві відмінності.

Кожна з перелічених вище країн закріплює кримінальну відповідальність за забруднення водних об'єктів. В Україні кримінальна відповідальність за таке діяння закріплена в ст. 242 Кримінального кодексу (далі – КК) України («Порушення правил охорони вод»). Так, відповідно до ч. 1 ст. 242 КК України, злочином є порушення правил охорони вод (водних об'єктів), якщо це спричинило забруднення поверхневих чи підземних вод і водоносних горизонтів, джерел питних, лікувальних вод або зміну їхніх природних властивостей, або виснаження водних джерел і створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи для довкілля [1]. Кваліфікуючою ознакою вчинення цього злочину, якщо він спричинив загибель або захворювання людей, масову загибель об'єктів тваринного і рослинного світу або інші тяжкі наслідки.

Кримінальний кодекс Республіки Казахстан також передбачає кримінальну відповідальність за забруднення, засмічення та виснаження вод у ст. 328. Зокрема, диспозицією ч. 1 ст. 328 КК Казахстану визначено, що злочином визнається забруднення, засмічення, виснаження поверхневих чи підземних вод, льодовиків, джерел питного водопостачання або інша зміна їхніх природних властивостей, якщо це спричинило чи могло спричинити заподіяння значної шкоди навколишньому середовищу або заподіяло шкоду здоров'ю людини [2]. Відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 3 КК Казахстану, значну шкоду необхідно розуміти як вартість витрат, які необхідно зробити для відновлення навколишнього середовища та відновлення споживчих властивостей природних ресурсів, розмір яких перевищує сто місячних розрахункових показників [2]. За вітчизняним законодавством простий склад злочину заподіяння значної шкоди довкіллю не передбачає.

На відміну від законодавства України, кваліфікованим складом порушення правил охорони водних ресурсів у Республіці Казахстан є спричинення цим злочином збитків у великих розмірах. Збитки у великих розмірах необхідно розуміти як заподіяння шкоди, що в тисячу і більше разів перевищує місячний показник [2]. Як і в Російській Федерації, обтяжуючою обставиною засмічення та забруднення вод є вчинення цього злочину: 1) на особливо охоронюваних природних територіях; 2) на територіях із надзвичайною екологічною ситуацією. Особливо охоронювану природну територію необхідно розуміти як земельну ділянку, водні об'єкти і повітряний простір над ними із природними комплексами й об'єктами державного природно-заповідного фонду, для яких встановлений режим особливої охорони [6]. Усі ці обтяжуючі ознаки не передбачені в ч. 2 ст. 242 КК України.

Особливо кваліфікованими складами цього злочину за КК Республіки Казахстан є: 1) заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу в особливо великих розмірах; 2) смерть людини; 3) масове захворювання людей. Заподіяння шкоди довкіллю в особливо великих розмірах означає, що вартість витрат для відновлення навколишнього природного середовища та споживчих властивостей природних ресурсів перевищує двадцять тисяч місячних розрахункових показників [2]. Кримінальне законодавство України взагалі не містить особливо кваліфікуючих складів порушення правил охорони водних об'єктів, а спричинення цим злочином смерті людини або масового захворювання людей визнається обтяжуючою ознакою.

Кримінальне законодавство Грузії також містить норму, в якій закріплюється відповідальність за забруднення вод (ст. 292 КК Грузії). Відповідно до ч. 1 ст. 292 КК Грузії, злочином визнається забруднення, засмічення, виснаження водних об'єктів або інший негативний вплив на них, яке може завдати шкоди здоров'ю населення, скоротити рибні запаси, погіршити умови водопостачання, спричинити погіршення фізичних, хімічних, біологічних

властивостей, зниження природної здатності вод до самоочищення, порушення гідрологічного і гідрогеологічного режимів [4]. Для притягнення особи до кримінальної відповідальності за вчинення злочину не вимагається заподіяння реальної шкоди, а йдеться лише про створення небезпеки настання певних негативних наслідків для довкілля та людини. Ця позиція схожа з позицією, закріпленою в КК України.

Кваліфікуючими ознаками досліджуваного злочину за кримінальним законодавством Грузії є: 1) заподіяння шкоди здоров'ю людини; 2) масове знищення тваринного або рослинного світу; 3) вчинення на території державного заповідника або заказника; 4) вчинення під час надзвичайної екологічної ситуації; 5) вчинення в зоні екологічного лиха [4]. У ч. 2 ст. 242 КК України зазначено лише дві перші обтяжуючі ознаки, усі інші ознаки кримінальним законодавством України не передбачені. Особливо кваліфікуючою ознакою порушення правил охорони водних ресурсів у Грузії є спричинення цим злочином смерті людини або настання інших тяжких наслідків, що також не передбачено в законодавстві України.

Кримінальна відповідальність за забруднення вод (джерел води) закріплюється в ст. 250 КК Азербайджанської Республіки. Відповідно до ч. 1 ст. 250 КК Азербайджану, злочином визнається забруднення, виснаження поверхневих чи підземних вод, джерел питного водопостачання або інша зміна їхніх природних властивостей, якщо ці діяння призвели до заподіяння істотної шкоди тваринному або рослинному світу, рибі й іншим водним біоресурсам, лісовому чи сільському господарству [5]. Поняття «істотна шкода» у даному разі є оціночним. Отже, для визнання порушення правил охорони водних ресурсів злочином, необхідно, щоб таке діяння спричинило настання реальної шкоди. В Україні ж для визнання зазначеного протиправного діяння злочином заподіяння шкоди не вимагається. Відповідно до ч. 1 ст. 242 КК України, злочин визнається закінченим із того моменту, коли забруднення вод створило небезпеку для життя, здоров'я людей або для довкілля. Загроза заподіяння шкоди має бути реальною, очевидною, а негативні наслідки не настають лише завдяки своєчасно вжитим заходам або через інші обставини, які не залежать від волі винної особи. Створення вказаної небезпеки варто розглядати як своєрідний різновид суспільно небезпечних наслідків, які, хоч і тісно пов'язані з діянням, однак мають самостійний характер. Якщо реальної загрози заподіяння шкоди охоронюваним соціальним цінностям внаслідок порушення спеціальних правил не виникло, вчинене має призводити до адміністративної відповідальності.

Обтяжуючими ознаками забруднення вод за кримінальним законодавством Азербайджанської Республіки є: 1) заподіяння шкоди здоров'ю людини; 2) спричинення масової загибелі тварин; 3) вчинення на території заповідника; 4) вчинення в зоні небезпечної або надзвичайної екологічної ситуації. За чинним законодавством України лише перші дві ознаки визнаються обтяжуючими в разі порушення правил охорони вод. Особливо кваліфікованим складом досліджуваного злочину, відповідно до ч. 3 ст. 250 КК Азербайджанської Республіки, є спричинення смерті потерпілого з необережності. Україна не визнає цю ознаку особливо обтяжуючою.

Отже, кримінальне законодавство всіх досліджуваних країн закріплює відповідальність за порушення правил охорони вод, проте диспозиції цих статей в Україні й інших державах не є однаковими. Так, за законодавством України та деяких інших країн (Грузія, Азербайджанська Республіка) злочином визнається забруднення чи засмічення вод, що створило небезпеку негативного впливу на стан довкілля або життя та здоров'я людини. У деяких державах для визнання такого діяння злочином необхідно, щоб воно мало наслідком заподіяння істотної шкоди (наприклад, Російська Федерація, Казахстан). Відмінність полягає також у тому, що в більшості держав, на відміну від України, обтяжуючою ознакою цього злочину визнається порушення правил охорони вод, вчинене на території заповідника або в зоні небезпечної або надзвичайної екологічної ситуації. Також у Кримінальних кодексах усіх вищеперелічених країн закріплено особливо кваліфікуючі склади даного злочину. Особливо обтяжуючою ознакою здебільшого є спричинення забрудненням чи засміченням водних об'єктів смерті людини з необережності. Кримінальний кодекс України взагалі не закріплює особливо кваліфікованих складів порушення правил охорони водних об'єктів.

Спільним для України, Грузії, Казахстану й Азербайджану є те, що всі ці країни встановлюють кримінальну відповідальність за незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом. Так, відповідно до ч. 1 ст. 249 КК України, злочином є незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом, якщо воно заподіяло істотну шкоду [1]. Якщо істотної шкоди не було заподіяно, то таке діяння підпадає під ознаки адміністративного правопорушення. Кваліфікованими складами цього злочину є його вчинення із застосуванням вибухових, отруйних речовин, електроструму або в інший спосіб масового знищення риби, звірів чи інших видів тваринного світу, або особою, раніше судимою за цей злочин [1].

Відповідно до ч. 1 ст. 256 КК Азербайджанської Республіки, незаконний видобуток риби й інших водних біоресурсів вважається злочином, якщо це діяння призвело до заподіяння значної шкоди. Значна шкода розуміється як заподіяння збитків на суму від чотирьохсот до тисячі манатів [5]. Законодавство України встановлює такі ж вимоги для визнання цього діяння злочином (заподіяння істотної шкоди). Кваліфікованими складами цього злочину є його вчинення: 1) із заподіянням великої шкоди; 2) із застосуванням самохідного транспортного плаваючого засобу або вибухових і хімічних речовин, або засобів масового винищення риби та інших водних біоресурсів, 3) на території заповідника, або в зоні надзвичайної або небезпечної екологічної ситуації [5]. Друга ознака визнається кваліфікуючою і за законодавством України. Особливо кваліфікуючими ознаками незаконного зайняття рибним промислом відповідно до ч. 3 ст. 256 КК Азербайджану є: вчинення цього злочину особою з використанням свого службового становища або групою осіб за попередньою змовою, або організованою групою [5]. Україна не визнає ці ознаки ні кваліфікуючими, ні особливо кваліфікуючими.

Відповідно до ч. 1 ст. 300 КК Грузії, простим складом незаконного лову риби є лов риби із застосуванням електроструму, електрошокового апарата або інших заборонених знарядь, вибухових або отруйних речовин, інших засобів масового знищення риби або інших водних живих організмів, або незаконний видобуток риби чи інших водних живих організмів із застосуванням знарядь рибного промислу на транспортних засобах загальною місткістю 100 або менше тонн, завдовжки понад 8 метрів, або на транспортних засобах загальною місткістю понад 100 тонн, або видобуток риби або інших водних живих організмів, занесених до Червоного переліку Грузії, після накладення адміністративного стягнення за таке ж порушення [4]. За законодавством розглянутих країн діяння з такими ознаками становлять кваліфікований або особливо кваліфікований склад незаконного зайняття рибним промислом.

Кваліфікуючою ознакою цього злочину за законодавством Грузії є заподіяння значної шкоди, а особливо кваліфікуючою – незаконний видобуток риби в заборонений час або в заборонених місцях, або під час надзвичайної екологічної ситуації, або в зоні екологічного лиха, або на території державного заповідника, зони суворої охорони природи національного парку, пам'ятника природи, зони ядра біосферного резервату (суворої охорони природи), або ділянки всесвітньої спадщини [4]. У КК України такі ознаки не закріплені як обтяжуючі або особливо обтяжуючі під час незаконного зайняття рибним промислом.

Чинне законодавство України встановлює кримінальну відповідальність за забруднення моря. Подібні норми містяться також у Кримінальних кодексах Російської Федерації, Республіки Казахстан, Азербайджанської Республіки та Грузії. Кримінальне законодавство Білорусі не містить складу такого злочину.

Відповідно до ч. 1 ст. 243 КК України, злочином є забруднення моря в межах внутрішніх морських чи територіальних вод України або в межах вод виключної (морської) економічної зони України матеріалами чи речовинами, шкідливими для життя чи здоров'я людей, або відходами внаслідок порушення спеціальних правил, якщо це створило небезпеку для життя чи здоров'я людей або живих ресурсів моря, чи могло перешкодити законним видам використання моря, а також незаконне скидання чи поховання в межах внутрішніх морських чи територіальних вод України або у відкритому морі зазначених матеріалів,

речовин і відходів [1]. Кваліфікуючою ознакою забруднення моря є спричинення цим діянням загибелі або захворювання людей, масової загибелі об'єктів тваринного і рослинного світу, або інших тяжких наслідків [1]. Особливо кваліфікованим складом забруднення моря є неповідомлення спеціально відповідальними за те особами морських та повітряних суден або інших засобів і споруд, що перебувають у морі, адміністрації найближчого порту України, іншому уповноваженому органу або особі, а в разі скидання з метою поховання – і організації, яка видає дозволи на скидання, інформації про підготовлюване або здійснене внаслідок крайньої потреби скидання чи невідворотні втрати ними в межах внутрішніх морських і територіальних вод України або у відкритому морі шкідливих речовин чи сумішей, що містять такі речовини понад встановлені норми, інших відходів, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей або живих ресурсів моря чи могло завдати шкоди зонам лікування і відпочинку, або перешкодити іншим законним видам використання моря [1].

Відповідно до ч. 1 ст. 330 КК Казахстану, злочином є забруднення морського середовища внаслідок порушення екологічних вимог, якщо це діяння призвело до заподіяння великої шкоди навколишньому середовищу або заподіяло шкоду здоров'ю людини [2]. Велику шкоду необхідно розуміти як спричинення збитків на суму більше однієї тисячі місячних розрахункових показників [2]. На відміну від Казахстану, кримінальне законодавство України не містить ознаки спричинення великої шкоди в простому складі забруднення моря.

Кваліфікуючими ознаками забруднення морського середовища за законодавством Казахстану є спричинення цим злочином особливо великого збитку навколишньому середовищу або смерті людини, або масового захворювання людей [2]. Особливо великий збиток необхідно розуміти як спричинення шкоди в розмірі більше двадцяти тисяч розрахункових місячних показників [2]. Україна не визнає кваліфікуючою ознакою забруднення моря спричинення цим діянням особливо великого збитку. Проте спільним для України та Казахстану є те, що кримінальне законодавство обох держав визнає смерть людини або спричинення масового захворювання людей обтяжуючими ознаками забруднення моря. Також спільним є те, що ні КК України, ні КК Республіки Казахстан не містять особливо кваліфікуючих ознак досліджуваного злочину.

КК Грузії в ст. 293 встановлює кримінальну відповідальність за забруднення моря, зокрема, злочином є незаконне скидання (слив) у море шкідливих для здоров'я людини або живих організмів моря речовин, інших відходів або матеріалів із суден, інших плавучих засобів, платформ або інших штучно споруджених у морі конструкцій, а також забруднення моря шляхом порушення порядку їх захоронення, що створюють загрозу для здоров'я людини або живих організмів моря, або перешкоджають правомірному використанню моря, вчинені після накладення адміністративного стягнення за таке ж діяння [4]. Відповідно до чинного кримінального законодавства України, така ознака, як «вчинення діяння після накладення адміністративного стягнення за таке ж діяння», не встановлена обов'язковою для простого складу забруднення моря.

Крім того, законодавство Грузії в цьому ж розділі Кримінального кодексу (ст. 294) передбачає кримінальну відповідальність за неповідомлення посадовою особою, до повноважень якої належить цей обов'язок, про скидання в море шкідливих для здоров'я людини або живих організмів моря речовин або інших відходів, або інших матеріалів, зокрема, злочином є неповідомлення відповідальними за те посадовими особами суден, інших плавучих засобів, повітряних суден, платформ чи інших штучно споруджених у морі конструкцій адміністрації найближчого порту, а в разі скидання з метою поховання – також організації, яка видає дозволи на скидання, про підготовлюване або зроблене внаслідок крайньої потреби скидання чи невідворотні втрати ними в межах внутрішніх морських чи територіальних вод Грузії або у відкритому морі шкідливих для здоров'я людей або для живих організмів моря речовин або сумішей, що містять такі речовини понад встановлені норми, або інших відходів чи матеріалів, які можуть завдати шкоди зонам відпочинку чи перешкоджати правомірному використанню моря [4]. Аналогічний злочин визнається особливо кваліфікованим складом забруднення моря відповідно до ч. 3 ст. 243 КК України.

Кримінальна відповідальність за забруднення морського середовища передбачена в ст. 252 КК Азербайджанської Республіки. Відповідно до ч. 1 цієї статті, злочином є забруднення морського середовища із джерел, що перебувають на суходолі, або внаслідок порушення правил скидання або поховання із транспортних засобів, або зведених у морі штучних споруд речовин і матеріалів, шкідливих для здоров'я людини і живих ресурсів моря, або які перешкоджають правомірному використанню морського середовища [5]. У кримінальному законодавстві України закріплено аналогічне формулювання цього злочину. Проте, відповідно до КК Азербайджану, кваліфікованим складом забруднення морського середовища є заподіяння цим злочином істотної шкоди здоров'ю людини, тварині чи рослинному світу, рибі й іншим водним біоресурсам, навколишньому середовищу, зонам відпочинку чи іншим охоронюваним законом інтересам [5]. Україна не визнає таке діяння кваліфікованим складом розглядуваного злочину. Особливо обтяжуючою ознакою за кримінальним законодавством Азербайджану є забруднення моря, що спричинило з необережності смерть потерпілого. Україна визнає таку ознаку кваліфікуючою.

Відмінність кримінальної-правової охорони водних ресурсів також полягає в тому, що в ст. 257 КК Азербайджану передбачено кримінальну відповідальність за порушення правил охорони риби й інших водних біоресурсів (будівництво мостів, дамб, здійснення вибухових та інших робіт, а також експлуатація водозабірних споруд із порушенням правил охорони риби й інших водних біоресурсів, якщо ці діяння призвели до масової загибелі риби й інших водних біоресурсів [5]). Тоді як кримінальне законодавство України, Грузії та Республіки Казахстан не містить таких норм.

Висновки. Отже, аналіз наведених норм закордонного законодавства демонструє, що їм притаманні такі злочини, як забруднення, засмічення та виснаження вод (порушення правил охорони вод), незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом, порушення правил використання, експлуатації та охорони водних об'єктів як невід'ємних елементів навколишнього природного середовища. Проте ці діяння сформульовані в дещо відмінній інтерпретації. Також по-різному закріплені кваліфікуючі ознаки та наслідки таких злочинних посягань. Однак такі розбіжності не створюють суттєвих складнощів як під час тлумачення закордонного законодавства, так і під час здійснення порівняльно-правового аналізу шляхом зіставлення з положеннями кримінального законодавства України.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341–III. Офіційний вісник України. 2001. № 21. С. 1. Ст. 920.

2. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 г. № 226–V, (с изменениями и дополнениями по состоянию на 1 января 2018 г. URL: https://online.zakon.kz/m/Document/?doc_id=31575252#sub_id=30002.

3. Об особо охраняемых природных территориях: Закон Республики Казахстан от 7 июля 2006 г. № 175–III, с изменениями и дополнениями по состоянию на 15 июня 2017 г. URL: https://online.zakon.kz/m/Document/?doc_id=30063141#sub_id=10000.

4. Уголовный кодекс Грузии от 22 июля 1999 г. № 2287-вс оэ. URL: http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1241370&subID=100095257,100095259,100095269,100095649#text.

5. Уголовный кодекс Азербайджанской Республики от 30 декабря 1999 г. № 787-IQ, с изменениями и дополнениями по состоянию на 31 мая 2016 г. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30420353#pos=1;-117.